

een case-history van een maastrichtse fabriek

dianne hamer
ghislain kiefert
bonica zijlstra

Dianne Hamer, Ghislain Kiefert en Bonica Zijlstra studeren alle drie kunstgeschiedenis aan de R.U. Utrecht. Zij werken mee aan de opstelling en begeleiding van de nieuwe historische afdeling van het Maastrichtse 'Bonnefantemuseum'.

de fabriek

In 1836 werd er te Maastricht een aardewerk-fabriekje opgericht onder de handelsnaam 'Petrus Regout'. Dit fabriekje was al voorafgegaan door een kleine handslijperij, waarin uit België betrokken glas en kristal bewerkt werden. Deze twee kleine bedrijven zouden uitgroeien tot de Kristal-, Glas- en Aardewerkfabrieken van Petrus Regout, die meer dan een eeuw Maastrichts industrieel leven beheerst hebben.

Petrus Laurentius Regout werd 23 maart 1801 in Maastricht geboren. Zijn ouders dreven een glas- en aardewerkhandel, die al vanaf het begin van de 18e eeuw in het bezit van de familie was geweest. Regout werd dus vanaf zijn prilste jeugd met deze bedrijfstak geconfronteerd. Na het overlijden van zijn vader zette de moeder de zaak voort, met behulp van Petrus, die toen 14 jaar oud was. Hij begon zich toe te leggen op de groothandel en import, hetgeen leidde tot veelvuldige bezoeken aan België, waar hij in contact kon komen met verscheidene ondernemers. Bovendien ontdekte hij de mogelijkheid van het grootbedrijf, onder andere door zijn bekendheid met de 'Cristallerie de Vonêche' en de 'Verreries du Val St. Lambert'.

Bij het opzetten van zijn bedrijf heeft Regout op handige wijze gebruik gemaakt van de economische malaise, waarin Maastricht verkeerde. Hij kon putten uit een enorm arsenaal van ongeschoolde arbeiders en bovendien, door de oorlog met België, had hij geen concurrentie te duchten. Zijn afzetmarkt lag voornamelijk in Holland.

Op 17 juni 1825 trouwde Regout met Maria Hoebrechts; zij kregen tien kinderen, waarvan vijf zoons naderhand eveneens verbonden waren met de bedrijven. Zij associeerden zich in 1870 met hun vader, die tot dan toe alleen het bestuur over de onderneming gevoerd had. De dan omvangrijke onderneming wordt omgezet in een vennootschap in 1879. Twintig jaar later ging men tenslotte over op een Naamloze Vennootschap (N.V.). Het is goed er op te wijzen, dat alleen aardewerk, dat in de periode 1836-1899 vervaardigd is, met de naam 'Regout aardewerk' wordt aangeduid. 'Regout' wordt erg vaak ten onrechte gebruikt voor produkten afkomstig uit de fabrieken van de Société Céramique, eveneens gevestigd in Maastricht. Dit misverstand is versterkt door de fusie van beide fabrieken in 1958: de N.V. Spinx-Céramique. Petrus Regout trok zich in 1875 uit zijn zaken terug en vestigde zich op zijn landgoed. Hij is 18 februari 1878 overleden.

Tijdens het jubileumjaar 1959 van de aardewerkfabriek 'De Spinx' zijn er twee herdenkingsgeschriften uitgegeven: het gedenkboek

125-100 Spinx-Céramique eenen proefschrift van Frits Maenen, Petrus Regout 1801-1878. De bedoeling van beide boeken is duidelijk: eerherstel voor Petrus Regout en zijn nakomelingen. Eerherstel werd mede noodzakelijk gevonden vanwege de door Petrus Regout zelf gepubliceerde brochure 'Pauperisme en Industrie', waarin hij benadrukt, dat de werkloze arbeiders -levend van de bedeling- door de staat mét een vergoeding, in de handen van de industrie moeten worden gegeven. Een overduidelijke poging tot eerherstel zelfs, want er staat in beide uitgaven geen slecht woord over Regout. Een leek wordt gauw bedot door de aandacht die er wordt besteed aan de sociale 'weldaden' van Regout, onder andere inzake huisvesting. Over de sociale omstandigheden wordt verder niet of nauwelijks gerept.

Dit gebeurt wel uitgebreid en niet minder eenzijdig in het in 1933 gepubliceerde boek Een eeuw modern kapitalisme - de Regouts, leed en strijd van Maastrichts proletariaat van de hand van de S.D.A.P.-er Ubachs. Duidelijk komen hierin de hemeltergende sociale omstandigheden van de 19e eeuw naar voren. Voor Regout en voor het katholicisme heeft de schrijver dan ook geen goed woord over. Uit het boek blijkt duidelijk, dat de katholieke kerk de vorming van een socialistische beweging ook in Maastricht, op alle mogelijke manieren heeft gedwarsboord. Zo wilde men aan een socialistische arbeider nogal eens de sacramenten weigeren. Katholieke geestelijken, zoals kapelaan Wijner, die zich uitsprak tegen kinderarbeid, of pater van Vorst, die geruime tijd in het socialistische blad 'De Fakkel' had geschreven, werden   f verplaatst naar een afgelegen pastorie,   f eenvoudig uit het ambt ontheven. Naastenliefde werd kennelijk socialistisch gevonden! De socialisten werden beschouwd als oproerkraaiers en vijanden van godsdienst en moraal. Kritiek op de toestand in de fabrieken werd, ook door de kerk, niet geduld. Door onder andere stakingen werden de katholieke notabelen en industrielen met hun neus op de feiten gedrukt. Daarom werd in 1892 als tegengewicht in Maastricht de R.K. Volksbond opgericht; in dat zelfde jaar ontstaat de vakvereniging 'Loon en Werk', de eerste openlijke vakorganisatie van arbeiders in Maastricht. In 1895 wordt daar 'God en ons Recht', een katholieke organisatie, van afgesplitst.

Een terugslag van de arbeidersbeweging aan het eind van de 19e eeuw is niet verwonderlijk; de slechte fysieke conditie van veel arbeiders, mislukte stakingen en de grote macht van een handvol industriëlen in de Maastrichtse arbeidsmarkt droegen daartoe bij.

Na het overwinnen van veel moeilijkheden bracht de eerste gemeenteraadsverkiezingen na de invoering van het algemeen kiesrecht toch negen S.D.A.P.-ers in de Maastrichtse raad (1919). Het zou tot 1933

duren, voordat er als effect van een algemene staking van de werknemers van de Sphinx een CAO afgesloten kon worden.

de arbeiders

'Regout' had in 1887 3209 arbeiders in dienst. In totaal werkten er toen ongeveer 5000 arbeiders in de bedrijven van Maastricht. Het is duidelijk, dat deze concentratie van arbeiders bij één bedrijf met zich meebracht, dat de eigenaar, de familie Regout, een zeer machtige positie bezat. Een groot deel van Maastricht was van hun en de firma afhankelijk. Het is daarom interessant wat nader in te gaan op de omstandigheden, waaronder deze arbeidersgezinnen leefden en werkten. Dit blijkt niet al te best geweest te zijn: lange werktijden, hongerlonen, (nacht-)arbeid van kinderen, een voortdurende angst voor werkloosheid, willekeur ten opzichte van werknemers en het vaak zeer ongezonde werk. Aardewerkers bijvoorbeeld, de zogenaamde 'pottemennekes', stierven meestal op zeer jeugdige leeftijd aan silicose, een ziekte veroorzaakt door het inademen van silicium-steenstof, loodvergiftiging, via een veelvuldige omgang met de verfstof loodwit, bleef in de aardewerkfabriek tot na de eeuwwisseling een normaal verschijnsel. Maar ook in de andere berijfstakken kwamen veel specifieke beroepsziekten voor. De sterftecijfers van zowel volwassenen als kinderen kwamen aanzienlijk boven het landelijke gemiddelden te liggen. Bovendien is het goed te bedenken, dat 'Regout' zijn arbeidskrachten aantrok uit een verpauperde volksmassa; deze mensen waren reeds in ernstige mate verzwakt. Maastricht had, door de economische tegenslagen, één van de hoogste percentages bedeeden.

De behoeftige mensen woonden vooral in de Stokstraat- en Boschstraatbuurten. Woningtoestanden waren hier tot een droevig peil gezakt. Door het ruimtegebrek in de stad ging men er toe over in de hoogte te bouwen. Een voorbeeld hiervan is de zogenaamde Cité Ouvrière, eigendom van 'Regout': een huurkazerne, die maar liefst zeven verdiepingen telde. Men kan zich indenken hoe afschuwelijk benauwd en opgepropt de mensen hierin gewoon moeten hebben: grote gezinnen op één kamer, nauwelijks licht of ventilatie en veel vocht. Door de zeer intensieve bebouwing bleef er praktisch geen open ruimte meer over. Drinkwatervoorziening was voor de arbeiders ook niet fantastisch. De woningen van de burgerij waren elk voorzien van een eigen put, die in de meeste gevallen goed drinkwater leverde, maar in de volksbuurten was een dergelijke voorziening niet te vinden: de bewoners moesten het water uit de openbare stadspompen halen, die gevaarlijke besmettingshaarden waren. Er waren regelmatig terugkerende epidemieën, zoals cholera, die meestal toesloegen in de meest verkrotte en verwaarloosde buurten. Het is daarom niet verwonderlijk, dat de arbeidersklasse heil zocht in de alcohol. Het gebruik in Maastricht was zo groot, dat er bij wijze van spreken "door de zeer vele bierbrouwerijen en branderijen meer bier en jenever door het keelgat stroomde dan er water door de Maas liep."

Als we ons nu even tot de aardewerkfabriek beperken en gaan letten op de verschillende werkzaamheden, dan is de volgende indeling te maken (tussen de haakjes de aantallen arbeiders werkzaam op die afdeling, gemeten in 1877; zie ook onder voor een verklaring van de techniek en sommige technische termen):
fayenciers - 'kleivormers' - waaronder bordenmakers

(33); holvormers en mouleurs - kleigieters- (76); afdraaiers, klaarmakers, garneerders en persvormers (127); gamins - hulpjes- in de fayencerie (180); verder decordrukkers (95); decorschilders op biscuit (20); vergulders (92); op een andere tabel uit 1849 vinden we nog raddraaiers, stokers en ovenlieden, cassetteerders - vervaardigers van vuurvaste bakken, die het aardewerk tegen direct contact met het vuur beschermden- en glazuurwerkers.

Als bijzonderheid valt nog te vermelden, dat een codé op het aardewerk in de vorm van zogenaamde blindstempels het mogelijk maakte de werknemer persoonlijk aan te spreken omtrent de kwaliteit van zijn produkt, met alle gevolgen van dien.

Het personeel bestond in 1877 voor 68% uit mannen ouder dan 19 jaar, en voor 26% uit vrouwen, waarvan ongeveer de helft ouder was dan 19 jaar. 14% van het totale personeel was niet ouder dan 15 jaar - hieronder zowel jongens als meisjes begrepen. Maenen maakt er nogal wat werk van de verlichte opvattingen van de oude Regout aan te tonen in zake kinderarbeid. Daartoe citeert hij onder andere een tweetal brieven (25 en 26 februari 1874) door Regout aan het kamerlid van Houten toegestuurd, waarin Regout zijn instemming betuigt met diens initiatiefwetsontwerp ter beperking van de kinderarbeid ("In het jaar 1870 heb ik het besluit genomen en openbaar gemaakt, dat gene kinderen als arbeider in mijne fabrieken zouden worden toegelaten, dan nadat zij tot de eerste heilige Communie waren toegelaten, hetgeen in den regel omtrent het twaalfde jaar plaatsheeft.") Hoe dit verder ook zij, feit is wel, dat nog in mei 1874 liefst 3,8% van ongeveer 2300 arbeiders jonger dan twaalf jaar was.

Wat betreft salariering het volgende: de meesterknecht verdiende uiteraard het meeste namelijk 430 cent per dag. Dat is althans het geval in 1877, toen er slechts één meesterknecht werkzaam was. Een jaar eerder, toen er drie in dienst waren, verdiende hij nog 'slechts' 288 cent per dag. Op de tweede plaats komen de bordemakers met 212 cent per dag. De gamin verdiende het minste: gemiddeld 50 cent per dag. Vrouwen verdienden minder dan mannen en waren niet in het hoger personeel vertegenwoordigd. Vrouwen die gehuwd waren mochten aanvankelijk trouwens helemaal niet werken. Een merkwaardig verschijnsel was het zogenaamde 'winkelhouden', waarbij de meesterknecht zijn gamins zelf in dienst had en uitbetaalde.

Het loon werd meestal eens in de twee weken uitbetaald. Eens in de maand kwam ook voor, hetgeen landelijk zeer ongebruikelijk was. Brugmans meent, dat een en ander zijn reden vindt in de omstandigheid dat Regout zodoende zijn arbeiders in een afhankelijker positie bracht. Met hetzelfde doel, beweert Brugmans, werd de huur van de Cité Ouvrière direct van het loon afgehouden.

de produktie

In de beginjaren van de Maastrichtse aardewerkproduktie werd er volgens min of meer ambachtelijke methodes gewerkt. De klei werd met de hand op de draaischijf gevormd, of met een mal geperst. Losse delen van het voorwerp werden apart gemaakt en later aangezet (het zogenaamde garneren). De voorwerpen werden na het drogen in een cassette geplaatst, die met de hand in de zogenaamde rondovens opgestapeld werden. Voor het glazuren moesten de produkten ook stuk voor stuk in een vernisbak worden gedoopt. Na het drogen, bakken en

glazuren van de klei kon het voorwerp -eveneens met de hand- worden gedecoreerd. Om het productieproces te versnellen maakte men wel gebruik van stempels of sjablonen, dit vooral wanneer een patroon vaak herhaald moest worden, bijvoorbeeld op serviezen. Het schilderen op een ongebakken glazuurlaag vereist veel vaardigheid, omdat glazuur veel vocht opneemt en veranderingen daarom niet meer mogelijk zijn. Sedert de tweede helft van de 19e eeuw lukte het ook om decors door middel van een in Engeland ontwikkeld drukprocédé, het zogenaamde 'Transferprinting', op het voorwerp aan te brengen. Regout bestelde hiervoor de reeds gegraveerde direct uit Engeland. Nadat de voorstelling dan op het voorwerp aangebracht was, werd het nogmaals geglaazuurd en gebakken.

Het eerste baksel wordt biscuit-brand genoemd, het tweede glad-brand. Hoewel het principe steeds hetzelfde blijft, traden er ook voor vormen, glazuren en bakken veranderingen op. Als eerste werd er voor het vormen van aardewerk aan het eind van de 19e eeuw overgeschakeld op het gebruik van mallen. Pas veel later, in 1913, werden de traditionele vernisbakken vervangen door op generatorgas gestookte kanaalovens, en pas in 1933 kwamen de kanaalovens, waar het aardewerk direct en onverpakt op wagens in gereden kan worden. Het gebruik van kleuren van een bepaalde samenstelling bij de onderglazuur-decoratiemethode leverde nogal eens moeilijkheden op. De kleuren ontwikkelden zich dan namelijk pas na de tweede glazuring. Ook daarvoor vond men op den duur oplossingen: men was in staat meer onderglazuurverven samen te stellen, die de hoge temperatuur van de tweede glazuurbakking konden verdragen. Daarnaast werden de voorwerpen met een bovenglazuurdecoratie -bestaande uit metaalhoudende verven, die een hoge temperatuur niet konden verdragen- in een 'moffel' (een vuurvaste kist) geplaatst en voor de tweede maal gebakken bij een hitte van 800 tot 900 graden Celcius, in plaats van de gebruikelijke 1400 graden Celcius. Ondanks de vertechnisering bleef het maken van ingewikkelde vormen lange tijd een samengestelde handeling. Losse onderdelen moesten met de hand aangezet worden. Pas in deze eeuw werd het mogelijk twee helften van een voorwerp te vormen en deze mechanisch aaneen te voegen.

de eindprodukten

Tenslotte het eindprodukt van de aardewerk-fabriek van Regout: het gaat hier om een gewilde en daarom tamelijk prijzige categorie van antiquiteiten. Het aanbod verloopt van aardeparaplubakken, via theekopjes en botervloten tot fayence crucifixen aan toe. De firma, tegenwoordig de Sphinx geheten, bezit zelf een grote verzameling van eigen aardewerk, die in principe bestaat uit een specimen van elk model en patroon, dat sedert 1836 in productie is geweest. De collectie ligt in kratten opgeslagen in een verlaten fabriekshal met een niet ongevaarlijke houten ziende bekapping, op het terrein van de Sphinx. De verzameling is echter lang niet compleet: een behoorlijk gedeelte is òf in feite nooit daar geweest, òf in scherven teloor gegaan, òf simpelweg gestolen. Het aardewerk is in het algemeen te herkennen aan de merkjes van Regout en de Sphinx, die met behulp van stempels of door middel van transferdrukken op het produkt aangebracht werden. Een aantal types is te onderscheiden. Zeer bekend is de afbeelding van een sfinxje (vanaf 1884) en daarvoor het ovaal met opschrift 'A 1836', waar door de positie

van een vaak duidelijk waarneembare inkeping in het ovaal het jaartal van productie af te leiden valt. Verder is er nog het blindstempel -een in de natte klei aangebracht teken-, dat betrekking heeft op een code van maat en model e.d. van het artikel.

In het aardewerk kun je een grof tweedelig onderscheid maken tussen in grote hoeveelheden vervaardigd zogenaamd gebruiks-aardewerk -waarbij gelet wordt op goedkoopte en duurzaamheid- enerzijds, en het bewerkelijke, beter, dus duurdere luxe-aardewerk anderzijds. In de eerste categorie bestond dan nog een verschil in 1e, 2e en 3e keus, welke bepaald werd door de mate van beschadiging. Derde keus was alleen te koop voor de werknemers. In het luxe-aardewerk, waaronder ook uiteraard porselein begrepen werd, zijn kunsthistorisch natuurlijk de, overigens veelal hartverscheurend leuke, modellen, decors en patronen interessant. Voor wat betreft decors gaat het onder andere om genretaferelen, exotische decors; in patronen bijvoorbeeld marmer- en houtnerfmotieven, bloempatronen en geometrische patronen. Hierbij vallen twee aspecten in het oog, die we kort zullen aanduiden. Ten eerste wordt een bepaald decor vaak gedurende zeer lange tijd geproduceerd, om wat te noemen, het decor 'Abbey' - met een soort neo-gothische thematiek-, van 1903-1954, of exotische taferelen als 'Canton', van 1886 tot 1954, of 'Oriental', 1861-1953. Dit gegeven duidt eens te meer aan, dat een stormachtige stilistische en kunsttheoretische ontwikkeling in de 19e en 20e eeuw (men denke bijvoorbeeld aan De Stijl of het Bauhaus) aan een groot publiek kennelijk voorbij is gegaan.

een tweede interessant verschijnsel is, dat de thematiek van deze decors voor een merendeel ontleend lijkt te zijn aan de in de 'officiële' kunst ontwikkelde en reeds lang verlaten motieven. Een enkel voorbeeld kan dit illustreren. Het decor 'Odeon' van 1879 beeldt af een herder met een herdersfluit en in het gras gezeten herderinnetje, beide duidelijk in 18e eeuwse kledij, in de situatie van een bucolisch landschap. De betreffende gravure voor de transferdrukken werd in 1878 door Regout in Engeland aangekocht en was vervaardigd door Jesse Austin. Ook in Engeland komt het decor overigens voor, onder de titel 'Flute Player', op zogenaamd Staffordshire potlids. Het betreft hier het thema van het zogenaamde 'Fête Champêtre' of 'Fête Galante', dat in het begin van de 18e eeuw door vooral Antoine Watteau (1684-1721) uitgewerkt wordt; dat is dus ongeveer 150 jaar eerder. De titel 'Odeon' voor dit decor is blijkbaar een miskeuze. Aardig in dit geval is verder nog, dat het hier zelfs mogelijk is een directe bron van ontlending aan te wijzen: het decor 'Odeon' of 'Flute Player' schijnt een imitatie te zijn van een schilderij van Nicolas Lancret (1690-1745), een navolger van Wattau.

Beknpte Bibliografie:

F. van den Berge, Regout aardewerk, 1836-1899; soorten, merken en dateringen, in: Antiek, '75/76 pp. 649-707

I. J. Brugmans, De arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw, Utrecht, Antwerpen 1925

C. A. Burgers, Polychrome voorstellingen van Staffordshire potlids op Maastrichtse borden, in: Antiek nr. 5, 1975, pp. 512-532

N. de Roy van Zuydewijn, Leven met antiek, Haarlem 1977

Vervolg op pag. 36.